

ДО ПИТАННЯ НАСТУПНОСТІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ В ПЕРІОДИ ВІКОВИХ КРИЗ

Дзюбко Л.В.

Стаття присвячена теоретичним аспектам розвитку під час нормативних (вікових) криз. Проаналізовані поняття дозрівання, росту, розвитку. Наведено зовнішні поведінкові і внутрішні, більш глибокі особливості кризового періоду. Представлено умови, внутрішню логіку процесу розвитку. Наведено структуру формування вікових новоутворень. Наступність розглядається як умова, об'єктивна закономірність і механізм розвитку.

Ключові слова: *розвиток, дозрівання, механізми розвитку, стадійність розвитку, літичний період, вікова криза, наступність.*

Зміни соціокультурних і психологічних засад життєдіяльності дітей, зокрема більш ранній початок як систематичного шкільного навчання так і підготовки до нього, збільшення терміну навчання в окремих ланках загальноосвітньої школи загострюють питання вікової періодизації, забезпечення повноцінного розвитку дітей на перехідних освітніх етапах, під час нормативних криз. Це вимагає нових досліджень вікового розвитку, проблеми наступності у розвитку дітей на суміжних освітніх ланках, які будуть концептуально спрямовані на дослідження послідовних логічних зв'язків у розвитку дитини, і враховані під час побудови і вдосконалення навчально-виховного процесу, що сприятиме успішній побудові безперервної освіти.

Наше дослідження спрямоване на висвітлення теоретичних аспектів проблеми розвитку дітей під час вікової (нормативної) кризи і виокремлення закономірностей прояву наступності у їх розвитку.

Методологічною основою нашого дослідження є: психофізіологічна теорія Павлова про системність у роботі кори півкуль; закони діалектики; культурно-історична теорія Л.С.Виготського (зокрема про новоутворення, зону найближчого розвитку, соціальну ситуацію розвитку).

Теоретичною основою нашого дослідження є положення, обґрунтовані видатними психологами Ш.О. Амонашвілі, Г.О. Баллом, Л.І. Божович, А.В. Брушлінським, Г.С.Костюком, О.М. Леонт'євим, С.Д. Максименком, Д.Ф. Ніколенко, С.Л. Рубінштейном, Д.І.Фельдштейном, та ін.

Головне, на що мають бути спрямовані організація життєдіяльності дитини, її навчання і виховання – це її розвиток. Розвиток психіки – це закономірна зміна психічних процесів у часі, що відображається в їх кількісних, якісних і структурних перетвореннях. Це незворотні зміни, що характеризуються спрямованістю (здатністю до накопичення змін, «надбудові» нових змін над попередніми, тобто наступністю) і закономірністю. Розуміння розвитку потребує аналізу не тільки об'єктивних умов, що впливають на дитину, а й сталих особливостей її психіки, її власної активності, через які переломлюється вплив цих умов [9, с. 332].

Розвиток – рух від простого до складного, від нижчого до вищого в результаті накопичення кількісних змін, що ведуть до якісних перетворень. Джерелом та внутрішнім змістом розвитку є боротьба протилежностей, під час якої нове одержує перемогу над старим. Фізичний і психічний розвиток людини відбувається за загальними законами розвитку. Під час розвитку людина проходить певні стадії, на кожній з яких відбувається поступове накопичення кількісних і якісних змін, що ведуть до цілісного перетворення – переходу на новий ступінь розвитку, який являє собою не зовнішню надбудову, а внутрішню його перебудову [10, с. 158].

Психічний розвиток є засвоєнням все більш складних і різноманітних культурних зразків, норм і засобів діяльності. Таким чином, психічний розвиток є, по суті, культурним розвитком людини, інтеріоризацією існуючих до неї й вироблення нових, раніше не існуючих зразків діяльності.... В свою чергу ці зразки вимагатимуть нової пластичності, нових форм активності від психіки людини. Таким чином відбувається психічний розвиток людини [2].

У філософії розвиток розглядається як незворотна, спрямована, закономірна зміна матерії і свідомості, їх універсальна властивість. В результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, його складу або структури. Розвиток існує у двох формах – еволюційній (поступове кількісне перетворення) і революційній (якісна стрибкоподібна зміна у структурі об'єкта). Виокремлюють прогресивну і регресивну лінії розвитку [1; 5].

Розробка ідеї розвитку в біології (Ч.Дарвін, А.Бен, Г.Спенсер, І.М.Сеченов) дозволила сформулювати важливі положення для розуміння розвитку в психології, зокрема про генезис психіки, тобто про те, що психічні процеси не з'являються в готовому вигляді, а проходять певні етапи у своєму розвитку. Теорія І.М.Сеченова, особливо його ідея про інтеріоризацію психічних

процесів мала великий вплив на подальше розуміння розвитку людини, зокрема на концепцію Л.С.Виготського. [11]

Розвиток виступає одним з головних методологічних принципів психології. Психіка людини постійно змінюється, розвивається, тому досліджувати її треба з урахуванням генези її видів і стадій. Отже, зрозуміти психіку можливо тільки в процесі розвитку.

В самому широкому розумінні розвиток є процес тісно взаємопов'язаних кількісних (ріст, дозрівання) і якісних (диференціація) філогенетичних і онтогенетичних перетворень. Поняття росту (дозрівання, зростання) і розвитку не тотожні. Біологічні передумови – тобто генетичні, морфологічні, фізіологічні – забезпечують можливість розвитку. Факторами (рушійними силами) психічного розвитку вважають соціальний досвід дитини, набутий нею під час навчання і виховання та її власну активність.

До розуміння поняття розвитку і його рушійних сил по різному підходили представники різних психологічних шкіл.

Так, представники глибинної психології вважали, що рушійні сили розвитку спадкові і неусвідомлені, що головною детермінантою, яка визначає розвиток психіки є адаптація до середовища. Провідними механізмами психічного розвитку є ідентифікація (отожнення) і компенсація. Отже, провідний фактор – біологічний.

Для представники біхевіріального напрямку головним фактором розвитку є середовище. Психічний розвиток отожднюється із нау́чінням, тобто цілеспрямованим або стихійним оволодінням знаннями, вміннями і навичками. Розвиток відбувається прижиттєво і залежить від стимулів, що йдуть від середовища. Звідси логічний висновок – не існує загальних для всіх людей закономірностей психічного розвитку в певні вікові періоди. Базуючись на цьому, представники даного напрямку заперечували ідею вікової періодизації, натомість була запропонована функціональна періодизація, що дозволяла виокремити етапи нау́чіння, формування певного навичку (наприклад, теорія П.Я. Гальперіна). Головний механізм – інтеріоризація, завдяки якій і відбувається формування психічного життя.

З точки зору гештальтпсихології розвиток – це ріст і диференціація цілісних утворень, що є складовими психіки – гештальтів. Провідною у психічному розвитку виступала інтелектуальна сфера. Розвиток розуміється як чергування процесів асиміляції і акомодатії (до певної межі дитина використовує стару схему дії, потім змінює її, створює більш адекватну). Психічний розвиток розпод-

іляється на два незалежних і паралельних процеси – дозрівання і навчання.

Гуманістична психологія розглядає розвиток психіки як такий, що обумовлений метою особистісного зростання, самоактуалізацією. Людина більше соціальна ніж біологічна істота, тому не адаптація, а особистісне зростання є її метою. Механізми розвитку – ідентифікація і відчуження.

У вітчизняній психології розвиток розглядається з точки зору інтеріоризації соціокультурних цінностей, де біологічний фактор є умовою і джерелом розвитку внутрішнього світу дитини. Без певних умов і без дії певних механізмів розвиток зводиться до біологічного росту без якісних психологічних трансформацій. В психології виокремлюють такі основні механізми розвитку як інтеріоризація, ідентифікація, відчуження і конформізм. Роль кожного з них у становленні психіки людей різного віку не однакова, хоча всі вони присутні в тій чи іншій мірі і виконують свої функції. В дитячому віці особливе значення мають механізми інтеріоризації (культури, знань тощо), а також ідентифікації з оточуючими. Завдяки засвоєнню знаків культури соціуму, у дітей формується знакова функція свідомості, відбувається становлення суто людських психічних процесів (мислення, воля, мовлення).

Розвиток особистості розуміється як процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації й виховання. Його можна уявити як процес входження людини в нове соціальне середовище та інтеграцію в ньому в результаті цього процесу. Розвиток особистості дитини відбувається в її діяльності, що скерована системою мотивів їй притаманних, за безпосереднього участю дорослих, тобто процес виховання є провідним в розвитку її особистості. Представники теорії діяльності (О.Н.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін) рушійними силами розвитку вважали провідне ставлення дитини до дійсності, яке визначається провідним типом її діяльності. Провідною є така діяльність, розвиток якої обумовлює головні зміни в психічних процесах і психологічних особливостях особистості дитини на певній стадії її розвитку.

Говорячи про закономірності, що визначають розвиток психіки, необхідно зупинитися на питанні співвідношення біологічного росту (зростання) і дозрівання – з одного боку, із становленням пізнання і якостей особистості – з іншого. Говорячи про ріст ми маємо на увазі кількісні зміни (наприклад, ріст клітин мозку).

Розвиток – це якісні перетворення, зміни в світосприйнятті, розумінні себе та інших.

Питання співвідношення якісних і кількісних змін у психіці постає й під час розгляду співвідношення можливих шляхів її розвитку – еволюційного і революційного.

Становлення психічної сфери тісно пов'язане з ростом матеріального субстрату психіки, тому розрізнення росту і розвитку в психології досить складне і має свою специфіку.

Різниця між розвитком і ростом в тому, що ріст – це передусім кількісне збільшення клітин, їх розмірів, що призводить до появи кількісної різниці структур і функцій організму, що розвивається. Під розвитком маються на увазі якісні перетворення, які відбуваються за рахунок процесів диференціації, що забезпечує морфологічну і функціональну спеціалізацію клітин, тканин і органів. Ріст і диференціація – фундаментальні процеси, що мають різні біохімічні механізми і тому завжди чергуються в ході розвитку.

Для повноцінного психічного розвитку має значення психофізіологічне дозрівання – процес послідовних вікових змін (морфо- і системогенез) в ЦНС та інших системах організму (безперечно – дозрівання мозку), що забезпечує умови для виникнення і реалізації психічних функцій. Ці умови в ході онтогенезу змінюються, адже різні системи і функції мають різну швидкість дозрівання. Тому кожний вік має свою неповторну, специфічну психофізіологічну структуру, яка створює на кожному віковому етапі своєрідні передумови для засвоєння якісно нового досвіду і формує нові психічні можливості та їх границі для певного віку. [11, с. 82-83]

Наступність процесів дозрівання в онтогенезі тісно пов'язана з такими поняттями як неперервність і дискретність розвитку. Неперервність є наступністю процесів розвитку людини і формування індивідуальних особливостей.

Наступність має місце скрізь, де є процес розвитку і взаємозв'язку. Вона є найважливішою умовою розвитку. Фактори, що обумовлюють процес розвитку обумовлюють і наступність як об'єктивний зв'язок між елементами розвитку. Вона виявляється в перенесенні видозмінених у відповідності з новими умовами позитивних рис, сторін попередньої стадії розвитку дитини, в нову стадію і відмирання застарілих рис, які не відповідають новим умовам. В подальшому, на новому етапі розвитку, де спостерігається прояв (дія) наступності одночасно закладаються умови і передумови наступної перспективності, створюючи «зону найближ-

чого розвитку» дитини. Отже, наступність розвитку – об'єктивна закономірність, характерна риса процесу розвитку, що забезпечує його перспективу, удосконаленість і більш високу якість. Зв'язуючи теперішнє з минулим і майбутнім, наступність тим самим обумовлює сталість (стійкість, нерозривність) цілого. Наступність створює умови для безперервності розвитку. *Створює механізм безперервності розвитку.* [1]

Оскільки наступність має об'єктивний характер, то виявлення її в навчально-виховному процесі набуває значення й тоді, коли явища наступності залишаються поза увагою педагога (вихователя). Така наступність, що склалася стихійно, не завжди сприяє, а може й протистояти досягненню мети розвитку, виховання або навчання. Отже, наступність наявна в розвитку тільки там, де створюються психолого-педагогічні умови, де дитина знаходиться у відповідному навчальному середовищі. Тому дорослим необхідно усвідомлювати наступність у навчально-виховному процесі, вміти скеровувати її. [6]

Головним джерелом психічного розвитку є соціальний досвід, який привласнюється дитиною під час навчання і виховання. Навчання є умовою психічного розвитку, адже воно забезпечує засвоєння людиною більш тонких і диференційованих засобів діяльності. Таким чином, психіка людини стає більш диференційованою, складною. Як відомо, саме процеси диференціації є підґрунтям будь-якого розвитку. Звідси важливе положення сучасної психології – навчання веде за собою психічний розвиток. Інша справа, що це неможливе, якщо організм не дозрів для засвоєння знань і засобів дій, які йому пропонують. Для забезпечення найбільш ефективного і повноцінного розвитку людини з урахуванням сенситивних і критичних періодів її життя необхідно враховувати взаємодію вікових етапів і форм існування психіки з можливостями і шляхами оптимальних способів навчання. [2, с. 182]

У зв'язку з вищесказаним, постає питання впливу інтенсифікації навчання на психофізіологічне дозрівання і здоров'я дітей. Експериментально встановлено (за даними Л.Венгер і А.Ібатуліної), що розвиваюче навчання призводить до прискореного дозрівання та значної довершеності функцій головного мозку дітей. При цьому значимо змінюються ті параметри, які прямо пов'язані із забезпеченням пізнавальної діяльності дітей. Припускається, що зміни психологічних функцій, які відбуваються під впливом розвиваючого навчання, відображають зону найближчого розвитку дітей, яка є передумовою подальшого навчання. [11, с. 103]

Розглядаючи проблему особливостей психічного розвитку дітей, неможна обійти питання віку, особливостей вікового розвитку.

Першим питання вікового розвитку було поставлено Л.С.Виготським. За Л.С.Виготським, вік є цілісним динамічним утворенням, структурою, яка визначає роль і питому вагу кожної окремої лінії розвитку. Вік – це період у розвитку дитини, який має певний, притаманний саме йому зміст. Цей зміст пояснюється соціальною ситуацією розвитку, яка характеризується соціальним середовищем і ставленням до нього дитини. Саме вибіркове, своєрідне ставлення дитини (суб'єктивне середовище) до дійсності (об'єктивне середовище), що склалася і пояснює віковий розвиток.

Розвиток дитини цілеспрямований процес. Він унікальний в тому сенсі, що в ньому присутня не тільки реальна форма дії (зона актуального розвитку) , а й та, яку дитина ще тільки має освоїти (зона найближчого розвитку). [3; 4]

Існують періоди, коли психічний розвиток відбувається найбільш швидко і ефективно. В цей час відбувається найбільш інтенсивне морфофункціональне дозрівання, нервова система дитини більш чутлива до певних зовнішніх впливів і здатна змінюватися. Такі періоди у психофізіології називають критичними. Під час такого періоду певні нормативні впливи на організм є умовою його подальшого розвитку. Зміни, що відбулися у цей період мають незворотній характер. В психології критичні періоди називають кризами. Це найбільш відповідальні, поворотні пункти розвитку, коли на протязі відносно короткого часу відбуваються досить значні для подальшого різкі зсуви (Н.Лейтес). Психічні кризи мають системний характер. Їх підґрунтям є суттєві психофізіологічні перетворення.

Найбільш повний аналіз вікових криз здійснив Л.С.Виготський. Це кризи 1, 3, 7, 13 років. У зв'язку зі зміною ситуації розвитку, що відбулась за останній час, межі криз можуть бути іншими, що вимагає ґрунтовних досліджень. Але зміст і послідовність виділених криз є незмінними, бо відображають нормативні закономірності психічного розвитку.

Л.С.Виготський зазначав, що вивчати дитячий розвиток означає вивчати *перехід* дитини від однієї вікової стадії до наступної та відповідні зміни її особистості, які відбуваються в конкретних соціально-історичних умовах.

Розвиток дитини в онтогенезі є регулярною зміною літичних і критичних періодів, причому кризи іманентно притаманні віко-

вому розвитку. Вони є виявленням діалектичного закону єдності загального і особливого. Для літичного (стабільного) періоду характерна гармонія між середовищем і ставленням до неї дитини. Для критичного – дисгармонія, протиріччя. На протязі стабільного періоду йдуть поступові кількісні накопичення у розвитку психічних функцій, об'єктивно виникають психічні новоутворення. Під час кризового – відбувається якісний стрибок у розвитку дитини, суб'єктивне оволодіння нею новоутвореннями літичного періоду. Дитина у відносно короткий проміжок часу змінюється в цілому, стає іншою.

Л.С.Виготський підкреслював, що критичні періоди розвитку характеризуються рисами, що протилежні стабільним періодам.

До зовнішніх поведінкових особливостей криз можна віднести наступні:

- Межі, початку і кінця криз суміжних періодів нечіткі. Криза виникає непомітно, її початок і кінець важко діагностувати.
- Криза має свою структуру: початок, середину (кульмінацію), кінець. Наявність кульмінації відрізняє критичний період від літичного.
- В поведінці дитини відбуваються різкі зміни, вона стає іншою відносно себе попередньої, «важковиховуваною». Дитина ніби випадає з системи педагогічних впливів, знижується успішність, збільшується можливість суб'єктивної кризи.

До більш глибоких особливостей кризового періоду можна віднести наступне:

- Розвиток, на відміну від літичного періоду, здійснює руйнівну роботу, що спрямована на зміну відношення зовнішніх і внутрішніх умов.
- У процесі розвитку особистості дитини в цей період на перший план виходять процеси руйнації того, що виникло на попередній стадії.
- Дитина не стільки здобуває, скільки втрачає з набутого раніше; форми зовнішніх уподобань, що були набуті раніше, розпадаються. [8; 11]

Руйнівні процеси виявляються у застарілій (минулій) ситуації розвитку. Саме в ній дитина виявляє негативні поведінкові риси. У новій ситуації розвитку, навпаки, дитина виявляє конформність, відбуваються якісно нові надбання у її психічному житті.

Зарубіжні науковці зосереджуються перш за все на негативних проявах вікових криз, патологізують їх (аномалії, невротичні

відхилення). Вітчизняна наука розглядає розвиток як зміну його стабільних і кризових стадій, а перехідні періоди як позитивні явища, які мають і негативні прояви. «Перехідні періоди, коли якості попереднього віку вже відмирають, а якості нового ще не сформувалися, переживаються дитиною як періоди зламу і нестійкості...характеристика окремих перехідних періодів, їх тривалість, особливості не подаються в повному обсязі, але наявність криз не підлягає сумніву. Їх ознаками є: зниження рівня опору організму, підвищення нервової збудливості, виникнення різних труднощів у характері дитини та її вихованні, тимчасові затримки у розвитку, але одночасно із зміною одних явищ ми бачимо прояви нових якостей, тих рис, які піднімуть її на більш високу ступінь розвитку ».

Отже, за сприятливих для дітей умов розвитку можна говорити про об'єктивну (вікову, нормативну) кризу, яка характеризується появою якісно нового в їх психічному житті, що виявляється в появі як позитивної, так і негативної симптоматики. При цьому негативна симптоматика є вторинною і виявляється у застарілій ситуації розвитку, з якої дитина вже «виросла». Негативні вияви кризи є «тіньовою стороною» тих зрушень, котрі розгортаються в структурі дитячої особистості. Їх зростання пов'язане із зростанням позитивних надбань і виявлень цього перехідного періоду. За несприятливих умов спостерігається суб'єктивна криза, як наслідок педагогічної занедбаності й стресової для дітей ситуації як результат некомпетентних впливів дорослих. Для її прояву характерне загостренням негативного симптомокомплексу, що є небезпекою упущення позитивних психологічних можливостей розвитку, які надає цей перехідний період. Отже, дорослим необхідно не допустити розгортання суб'єктивної кризи, «згладити» вияви негативного симптомокомплексу, що означає розвивати позитивні психологічні особливості і новоутворення. Саме на це мають бути спрямовані дії дорослих (батьків і вчителів). [8]

Наприкінці кожного літичного періоду розвитку у дитини виникають новоутворення, притаманні цьому віку, які призводять під час кризи до якісних змін в особистості дитини і впливають на подальший її розвиток.

Процес формування вікових новоутворень має двохактну структуру. На першому етапі психологічна функція виникає об'єктивно, всередині цілісної ситуації формування. Другий етап – її суб'єктивація, тобто виокремлення з ситуації формування і усвідомлення суб'єктом дії, що можливо за певних своєрідних, специфічних умов. Такі умови надає кризовий період розвитку.

Разом з уявленням про новоутворення Л.С.Виготський вводить *ще одну умову розвитку – внутрішню будову особистості* (будову свідомості). Внутрішня логіка розвитку виявляється у своєрідному співвідношенні зовнішніх і внутрішніх умов – соціальної ситуації розвитку і будові особистості. Саме діалектика співпадіння і протиставлення зовнішньої і внутрішньої спіралі у розвитку і доводить стадіальність розвитку, наявність стабільних і критичних періодів.

Резюме. Зміна соціокультурних умов життєдіяльності дітей, яка відбулася за останній час, вимагає більш ґрунтовних досліджень розвитку психіки, особливостей її становлення у стабільні і критичні періоди.

Криза – це єдність приривності і неперервності, це норма розвитку. Кризові періоди супроводжують весь життєвий шлях особистості, при цьому на зміну негативним переживанням і виявленням відбуваються якісні позитивні надбання як у переживаннях, так і у розвитку під час переходу до наступного життєвого циклу.

Кризовий період – акт розвитку, перехід від одної літичної стадії до іншої, у психологічному просторі якого обов'язково руйнується, долається стара система (ставлень, дій, зв'язків, тобто застаріла соціальна ситуація розвитку).

Змістом кризи психічного розвитку є суб'єктивація новоутворень стабільного (літичного) періоду. Останні є результатом вікового розвитку, які характеризують структурну перебудову особистості, її свідомості. Це в свою чергу призводить до нового сприйняття дійсності, до нової діяльності, нового ставлення до себе, спонукає внутрішню активність і розвиток психічних функцій.

Криза пов'язує два суміжних стабільних періоди. Новоутворення всіх перехідних періодів мають спільну основу і відрізняються лише конкретною специфічною для кожного віку формою. Аналіз наукових джерел дозволяє припустити, що такою спільною основою є рівень довільності дитини, оволодіння власною активністю. «...питання у тому, яка психологічна характеристика або функція набуває риси довільності, по відношенню до якого контексту дитина стає довільною.» (Т.Д.Марцинковська). Отже, іманентною характеристикою розвитку є наступність.

Вчення Л.С.Виготського про соціальну ситуацію розвитку, про новоутворення кожного вікового періоду, про внутрішню будову особистості (будову свідомості) пояснюють рушійні сили, джерела і стадіальність розвитку.

Виділення закономірностей психічного розвитку в перехідні періоди, під час вікових криз, побудова педагогічного процесу з урахуванням цих логічних зв'язків, сприятиме поступальному розвитку дитини без хворобливого проходження нею суміжних етапів, даватиме можливість використати найцінніші для становлення особистості дитини можливості, характерні для кожного вікового періоду [6].

Література

1. Баллер Э.А. Преемственность в развитии культуры. – М.: Наука, 1969. – 294 с.
2. Бондаренко А.Ф. Основы психологии. Учебник для студентов факультета славянских языков КНЛУ. – К.: Изд.центр КНЛУ, 2005. – 254 с. – С.182
3. Выготский Л.С. Собр.соч в 6-ти т. Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – 431 с.
4. Выготский Л.С. Собр.соч в 6-ти т. Т. 6. – М.: Педагогика, 1984. – 400 с.
5. Депенчук Л.П. Преемственность в развитии естествознания. – Киев: Наукова думка, 1988. – 127 с.
6. Калмикова Л.О. Сучасні проблеми наступності й перспективності та шляхи їх вирішення. /36. Дитинство: наступність і перспективність. – Переяслав-Хмельницький, 2000.
7. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості.: К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006, – 240 с.
8. Поліщук В.М. Психологічні особливості дітей перехідного періоду від дошкільного до молодшого шкільного віку: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психол. АПН України. – К., 1995. – 25с.
9. Психология. Словарь /Под общ. ред. А. В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
10. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка – Київ, «Вища школа», 1982. – С.158
11. Психология развития: Учебник для студ.высш.психол. и пед. учеб.заведений / Под ред. Т.Д.Марцинковской. – М.: Издательский центр «Академия»,20001. – 352 с.
12. Эльконин Д.Б. Кризис детства и основания проецирования форм детского развития // Вопросы психологии. – 1992. – №3-4.
13. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах. Избранные психологические труды. – М.: Воронеж, 1995. – 416 с.

14. Фельдштейн Д.И. Детство как социально–психологический феномен и особое состояние развития. // Вопросы психологии. – 1998. – С. 31.

Статья посвящена теоретическим аспектам развития в период нормативного (возрастного) кризиса. Сопоставлены понятия созревания, роста, развития. Представлены внешние поведенческие и внутренние особенности кризисного периода. Рассмотрены условия, внутренняя логика процесса развития. Наведена структура формирования возрастных новообразований. Преемственность рассматривается как условие, объективная закономерность и механизм развития.

Ключевые слова: развитие, созревание, механизмы развития, стадийность развития, литический период, возрастной кризис, преемственность.

Article is devoted to theoretical aspects of development during normative (age) crisis. Concepts of maturing, growth, development are compared. External behavioural and internal features of the crisis period are presented. Conditions, internal logic of development are considered. The structure of formation of age new growths is induced. Continuity is seen as a condition, an objective law and the mechanism of development.

Keywords: development, maturation, mechanisms of development, stages of development, lytic period, age crisis, continuity.

РОЛЬ РЕФЛЕКСІЇ В РЕГУЛЯЦІЇ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Драпей А.А.

У статті викладено результати теоретичного дослідження ролі рефлексії в регуляції сексуальної поведінки. Встановлено, що сексуально поведінка має два рівні регуляції: рівень імпульсивної та свідомої активності. Механізмом свідомої регуляції сексуальної поведінки є рефлексія, яка забезпечує інтеграцію сексуальності індивіда в життєдіяльність особистості.

Ключові слова: рефлексія, сексуальна поведінка, рефлексія сексуальної поведінки.

Актуальність. Сучасний етап розвитку суспільства в умовах постійних змін на системному рівні має ставити за мету гармонізацію процесу особистісної зрілості, що передбачає перебудову та